

Marija Počivavšek

VI MAMCA, PO ČEM PA KROMPIR DASTE?*

Utrip ljubljanske tržnice v Hribarjevi dobi

Med privilegiji, ki so jih dobila ob svojem nastanku naša mesta in trgi, so bili tudi tržni dnevi oz. tedenski sejmi, na katerih se je prebivalstvo preskrbovalo z živili in drugimi potrebščinami. Ljubljana je dobila pravice do tedenskega sejma že pred letom 1200, v začetku 15. stoletja pa je imela že dva tedenska sejma, in sicer ob sredah in sobotah, kar je veljalo do leta 1834. Takrat je nov tržni red poleg obstoječih tedenskih uvedel tudi dnevne trge.¹

Že 1901 se je začela akcija, da bi skrčili ali popolnoma odpravili letne sejme. Magistrat je prišel namreč do zaključka, da so ti sejmi vedno slabši in zaradi tuje konkurence v škodo domačim obrtnikom in trgovcem. Tako je Deželna vlada leta 1907 ukinila letne sejme za blago,² medtem ko so se tedenski še obdržali.

Prodajanje in kupovanje

Ljubljana dolgo ni imela enotnega tržnega prostora, namenjenega prodaji živil. Branjevci

in kmetje, ki so prinašali blago na trg, so tako prodajali na različnih prostorih. Ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja so se tedenski sejmi in vsakodnevna prodaja odvijali pred mestno hišo, pa tudi na ulicah in trgih v njeni bližini.³ Najbolj živahno je bilo trgovanje pred mestno hišo na Mestnem trgu, kjer je bila s stališča nadzora nad trgovanjem tudi najbolj primerna lokacija v mestu. Levo in desno od Robbovega vodnjaka so tako kmetje prodajali sadje in gobe, v smeri škofije so branjevci prodajali maslo, krompir, zelenjavo, sadje in druga živila, pred mestno hišo pa so bili nanizani predvsem prodajalci mleka ter kmetje z maslom, krompirjem in zelenjavo. Na Cankarjevem nabrežju so prodajali predvsem ribe, na Cesarja Jožefa trgu (današnjem Krekovem trgu) pa je potekala osrednja prodaja krompirja in zelja na debelo. Za Kresijo so bili prodajalci kruha, za škofijskim dvorcem na Pogacarjevem trgu pa prodajalci moke ter kmečki prodajalci sadja. Prodaja mesa in divjačine je potekala v senci kostanjev v Šolskem drevoredu na nabrežju Ljubljanice za licejem, prodaja medu pa med Kresijo in škofijskim dvorcem. Na Prešernovem trgu so branjevke prodajale sadje, na Kongresnem trgu pa je potekalo trgovanje z

* Andrej Studen, *Stanovati v Ljubljani, Studia humanitatis – Apes, Ljubljana 1995, str. 119.*

¹ Jože Suhadolnik, *Drobci iz zgodovine sejmov na Mestnem trgu, Cankarjevem nabrežju in Krekovem trgu, Mestni trg z okolico in Ciril-Metodov trg, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana 2000, str. 41.*

² ZAL, Reg I/1262.

³ Nena Židov, *Ljubljanski živilski trg v Hribarjevi dobi, Homo sum..., Ivan Hribar in njegova Ljubljana, Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana 1997, str. 185.*

vipavskim sadjem, agrumi ter suhimi češpljami na debelo.⁴

Ko so skozi Mestni trg v smeri proti škofiji v začetku 20. stoletja zgradili tramvajsko progo, se je moral dotedanji tržni prostor v veliki meri umakniti; preselil se je deloma na Pogačarjev trg, deloma pa v Šolski drevored in na Cesarja Jožefa trg.⁵ Kljub temu je do prve svetovne vojne večina Trnovčank in Krakovčank še vedno prodajala pred mestno hišo. V času župana Ivana Hribarja (1896–1910) je ljubljanski občinski svet večkrat obravnaval vprašanje premestitve obstoječega trga, ki je sčasoma postal premajhen, in gradnje nove tržnice.⁶ Z novo tržnico je Mestna občina želela rešiti tudi higiensko-zdravstvene pomanjkljivosti prodaje, obvladati prekupčevalce in povečati možnosti vpliva na oblikovanje cen. Obstajalo je več načrtov, zato se dolgo časa niso mogli sporazumeti o lokaciji nove gradnje.⁷ Češka tvrdka Fanta-Jireš iz Prage je izdelala več načrtov za novo, pokrito tržnico,⁸ vendar v avstrijski dobi ni prišlo do uresničitve teh načrtov. Hribar je očital deželnemu zboru, da je onemogočil realizacijo tega projekta zaradi odlašanja odobritve posojila za tržnico. Nazadnje so se odločili za prostor na Vodnikovem trgu, kjer je do potresa stal licej. Sčasoma – tudi zato, da bi preprečili prekupčevanje – se je prodaja na Vodnikovem trgu začela ločevati od tiste na Pogačarjevem: slednji, na katerem so prodajali največ sadje, je postajal predvsem branjevski, medtem ko so na Vodnikovem kmetje prodajali doma pridelana živila, njim pa se je pridružilo precej Krakovčank.⁹

Večkrat je bilo zaslediti pritožbe, da branjevke na trgu vplivajo na prodajalke s kmetov glede cen naprodaj postavljenih živil. Zato je bila prisotna težnja, da bi bile branjevke in kmečke prodajalke krajevno toliko ločene med sabo, da bi se preprečilo vplivanje na cene.¹⁰ Tržni nadzorniki so kontrolirali prodajalce, če se tega res

držijo. Ohranjene so številne ovadbe branjevk, ker niso prodajale na svojih mestih. Tako je bila npr. branjevka Marija Perdan ovadena, da ni prodajala na odkazanem prostoru, ampak je stalno zahajala med kmetske ženske. Plačala je kazen 6 krajcarjev.¹¹

Prodajalci živil so morali cene svojemu blagu označiti po kakovosti; v skladu s tem predpisom so morale biti na vseh stojnicah tablice s cenami za posamezna živila, ki so jih branjevke razstavile običajno kar po tleh. Zato je leta 1901 je občinski odbor sklenil, da morajo vse prodajalke z zelenjavo, sadjem in drugimi predmeti, ki jih prodajajo na Mestnem trgu, imeti pod košarami in jerbasi podstavke, tako da se košare ne dotikajo tal. Vendar pa ta sklep ni našel pravega odziva pri prodajalkah, ker so še vedno postavljale košare na različne zaboje, stole in druge predmete, kar je dajalo trgu precej neenoten videz.¹²

Na živilski trg pa ljudje niso prihajali samo kupovat. Zlasti šolski mladini je bilo v veselje postajanje pred stojnicami. Tako se je npr. leta 1901 vodstvo II. mestne deške ljudske šole obrnilo na mestni magistrat, da naj ukrene vse potrebno, da se premesti branjevka, ki se je s šotorom namestila na Krakovskem nasipu ob Šentjakobskem mostu. Otroci so namreč postajali pred stojnico in zapravili za sladkarije zadnji vinar, ki so jim ga dali starši za šolske potrebščine, obenem pa so zamujali tudi pouk.¹³

Pravila in norme obnašanja na trgu

Tržni redi so se oblikovali že v preteklosti, in sicer ob letnih in tedenskih sejnih. Tako so se izoblikovale tržne navade, ki so izražale pravice in dolžnosti kupcev in prodajalcev.¹⁴

Ob prelomu stoletja je bil v veljavi tržni red iz 1891. Kmalu se je mestni magistrat lotil izdelave novega, in tako je leta 1908 začel veljati »Tržni red za tedenske sejme in za vsakdanji aprovizorični tržni promet v deželnem stolnem mestu Ljubljana

⁴ Nena Židov, *Ljubljanski živilski trg*, Viharnik, Ljubljana 1994, str. 9–10.

⁵ Marjan Drnovšek, *Oris odnosa ljubljanskega občinskega sveta do mestnega razvoja 1850–1914 s posebnim ozirom na Hribarjevo dobo*, Zgodovina Ljubljane (Prispevki za monografijo), Ljubljana 1984, str. 228.

⁶ Obstajalo je več idej za novo tržnico, npr. Kongresni trg, Šentjakovski trg, zemljišče nekdanjega Knežjega dvorca. V mislih so imeli tržnico ob Poljanski ter Miklošičevi cesti, leta 1903 so se odločili za Vodnikov trg. ZAL, Reg I/1263.

⁷ ZAL, Reg I/1263.

⁸ ZAL, Reg I/1261.

⁹ ZAL, Reg I/1259.

¹¹ ZAL, Reg I/1261.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Po tržnem redu iz leta 1891 je do 1907. leta v Ljubljani bilo poleg običajnih dveh tržnih dni v tednu še petero letnih sejmov ob ponedeljkih, poleg tega pa še 17 živilskih sejmov, in sicer vsakega 8. dne v mesecu. Vlado Valenčič, *Ljubljanski tržni redi in prepoved prekupčevanja*, Kronika XII, št. 3, 1964, str. 184.

Branjevke so pred mestno hišo prodajale živila kar na tleh, 1905 (Fototeka Zgodovinskega arhiva Ljubljana).

ni¹⁵. Določal je, da so tedenski sejmi vsako sredo in soboto, če je katerega od teh dni praznik, pa dan poprej. Na tedenskih sejmih se je po tem tržnem redu smelo prodajati »vse, kar je služilo za živež, z mesom vred, surovi prirodni pridelki, gospodarsko in poljsko orodje, domači izdelki kmetijstva in druge reči za vsakdanje potrebe«. Na vsakdanjem trgu pa se je smelo prodajati meso, sočivje, kuretnina, maščoba, jajca, sadje ter druga živila in vsakdanje potrebščine. Prodajo kruha in slaščic pa so na vseh javnih prostorih prepovedali. V tržnih prostorih je bilo prepovedano prodajanje jedi in točenje pijač. Stojišča na tržnih prostorih je prodajalcem odkazovalo tržno nadzorstvo. Novi tržni red je bil v prid domačim trgovcem, ker je določal, da smejo le v mestnem okrožju stanujoči trgovci in obrtniki ob tržnih dnevih na tržnem prostoru prodajati svoje blago. S tem so se želeli znebiti tuje, tudi židovske konkurence.¹⁶

Tržni promet se je začel z ranim jutrom in je trajal do tretje ure popoldne. Da bi omejili prekupčevanje, je bil tržni promet vsak dan v

času od 1. aprila do 30. septembra do 9. ure dopoldne in v času od 1. oktobra do 31. marca do 10. ure dopoldne omejen le za kupovanje na drobno (za domače potrebe). Do te ure je bilo torej na vsem mestnem ozemlju prepovedano in kaznivo sleherno prekupčevanje vsakdanjih živil, zelenjave, sadja, kuretnine, maščobe, jajc itd. Prav tako je bilo od leta 1909 v navedenem času do 9. ure oz. do 10. ure dopoldne prepovedano prekupčevanje sena, otave, detelje in slame. Izvzeto od te prepovedi je bilo le žito in tržna roba, kakor med, suhe češplje na vozovih itd.

Ker so prihajale kmetice na tedenske sejme že dan poprej, se je na trgu pred mestno hišo ob torkih in petkih popoldne ustvaril nekakšen predtrg, ko so branjevke pokupile od kmečkih prodajalk dosti živil in jih nato na tržni dan prodajale občutno dražje. Zato je občinski svet prepovedal prekupčevanje na vsem mestnem ozemlju ob torkih in petkih.¹⁷ Prestopek prepovedi prekupčevanja so kaznovali prvič z globo 2–20 kron, drugič z globo 2–20 kron in odvzemu kupljenega blaga, tretjič pa poleg omenjenega še z začasno prodajno izključitvijo. V vseh treh primerih je bila namesto globe možna zaporna kazen.

¹⁵ Tržni red za tedenske sejme in za vsakdanji aprovizorični tržni promet v deželnem stolnem mestu Ljubljani, izdan 5. maja 1908, ZAL, Reg I/1262.

¹⁶ ZAL, Reg I/1262.

¹⁷ Ibidem.

Prodajalec je bil dolžan na zahtevo kupca vsako količino zahtevanega blaga odmeriti in stehtati. Pri tem se je smel posluževati samo zakonitih in uradno preizkušenih mer, uteži in tehtnic. Blago, za katerega se je spoznalo, da je zdravju škodljivo ali sumljivega izvora, so tržni organi zasegli.

Od tržnega prostora je bilo treba plačevati pristojbino, in sicer so pristojbino od trgovskega blaga plačevali vsak tedenski sejem sproti, od predmetov vsakdanjega trga pa se je pristojbina pobirala na mestnih tržnicah.

Prestopke tržnega reda so kaznovali, če niso spadali pod splošni kazenski zakon, z denarnimi kaznimi do 20 kron ali z zaporom do 48 ur.

Kupite, kupite, sveže blago!

Ljubljanski trg je ponujal za tisti čas pestro izbiro živil. Branjevke so med drugim prodajale tudi artikole, ki so se tedaj komaj uveljavljali, precej je bilo tudi uvoženih stvari. Tudi založenost z domačim blagom (npr. ribe, divjačina) je bila zelo dobra. Pri cenah živil je opazna sicer majhna, a konstantna rast. Vendar pa so cene precej nihale, odvisno pač od letine in ponudbe.

Poglejmo, katere proizvode se je dalo dobiti na ljubljanskem živilskem trgu; kot vir za to so nam služile tabele s cenami, ki jih je potrjeval ljubljanski magistrat.

Ljubljančani so imeli na izbiro več vrst kruha, ki so ga le v manjši meri prodajali na tržnici. Najdražji je bil pšenični kruh (31–37 vinarjev), ki so ga kupovali le premožnejši sloji. Revnejše prebivalstvo je lahko izbiralo med rženim kruhom (26–29 vinarjev) in kruhom iz soržice (zmes rži in pšenice). V pekarnah pa so bile naprodaj še žemlje (cesarske in navadne). Prav tako so le v pekarnah prodajali še slaščice.

Moko so prodajali v trgovinah, pa tudi na trgu. Leta 1905 so se trgovci z moko obrnili na mestni magistrat s prošnjo, da naj ukinejo prodajo moke na prostem (na Pogačarjevem trgu). Kot vzrok so navajali predvsem higienske razloge. Slišati pa je bilo tudi pritožbe, da trgovci moko ponarejajo, predvsem ajdovo, ki da jo mešajo z riževo moko.¹⁸ Prebivalcem Ljubljane so bile na razpolago tri vrste moke: ajdova (36–52 vinarjev

za kg), koruzna (20–30 vinarjev) in pšenična – tip 0, 2, 4, 6 (14–44 vinarjev). Od stročnic pa so prodajali fižol, grah, lečo in proso.

Meso so mesarji prodajali v mesnicah in na tržnici. Izbira je bila zelo dobra: govedina – 1., 2. in 3. kvalitete; od kvalitete je bila odvisna tudi cena (0,92 do 1,40 krone za kg); teletina (1–1,60 krone za kg); ovčje meso; svinjina (1,20–1,80 krone za kg); drobovina (jetra, vranica, pljuča, srce, jezik); salame in razne vrste klobas ter perutnina (kokoši, piščanci, race, gosi, kopuni, poulardi, purani in golobi).

Prodaja mesa tako v mesnicah kot na tržnici je bila higiensko neustrezna. V mesnicah je bil prav gotovo največji problem pomanjkanje ustreznih ledenic. Ledenici v mestni klavnici in na Cesarja Jožefa trgu sta bili »čisto nerabni, ker nista suhi, dovolj mrzli in primerno zračni«.¹⁹ Higiensko oporečna je bila tudi prodaja mesa na tržnici. Večina mesa se je namreč prodajala na prostoru, ki je bil izpostavljen vremenskim nevšečnostim. Rešitev tega problema so videli le v izgradnji ustrezne klavnice in ledenic. Dokler pa se ta načrt ne bi uresničil, so morali tržni nadzorniki strogo nadzorovati snažnost ledenice in stojnic z mesom.²⁰ Iz poročil tržnega nadzornika je razvidno, da se je izvajala stroga kontrola nad mesom in mesnimi izdelki, predvsem nad prekajenim mesom in klobasami, ki so jih prinašali kmetje ob tržnih dnevih v mesto in na trg. Tako so večkrat zaplenili manjše količine neužitnega ali skrajno neokusnega mesa in klobas. Ker je bilo kakovost klobas in prekajenega mesa težje nadzorovati kot kakovost svežega, je tržni nadzornik leta 1903 predlagal, da bi imeli prodajalci mesa in klobas z dežele potrdilo dotičnega županstva, da so izdelki od doma klane živine in da je bila ta ogledana. Župan Hribar se s tem ni strinjal, ker bi to trgovino s tem važnim živilom zelo oteževalo in bi imelo za posledico višjo ceno in manjšo proizvodnjo. Pač pa je predlagal, naj se prodaja klobas strogo nadzoruje in slabo blago zapleni.²¹

Mestni magistrat je odredil, da morajo od januarja 1905 imeti vsi mesarji označene cene mesa. V ta namen so si morali nabaviti črne deščice, ki so jih lahko kupili na magistratu. Posebej so poudarili, da se mora vsako prisilno klanje zdrave govede razglasiti z napisi, da bi si tudi revnejše

¹⁹ ZAL, Reg I/1262.

²⁰ ZAL, Reg I/1261.

²¹ Ibidem.

¹⁸ ZAL, Reg I/1261.

prebivalstvo lahko kupilo zdravo meso za nizko ceno, ki jo je določalo klavnično nadzorstvo. Vendar se je tako meso smelo prodajati le na drobno do 1 kg ter na določenih in označenih prostorih.²²

Zelenjava je prihajala na trg predvsem iz Trsta, Gorice in Vipave. Poleti pa je bilo na trgu dovolj domače zelenjave.²³ Gospodinje so na tržnici dobile cvetačo, ohrovt, grah, kumare, kolerabo, korenje, peso, zelje (glavnato ali kislo), čebulo, česen, hren, paradižnik, peteršilj, repo, solato (glavnato, endivijo, motovilec), zeleno, beluše in špinačo.

Tržni nadzorniki so izvajali kontrolo tudi nad zelenjavo. Zaplenili in uničili so pokvarjeno ali neužitno blago. Če primerjamo cene zelenjave v istih mesecih in v različnih letih, lahko ugotovimo, da so cene precej nihale, kar je bilo tudi razumljivo. Odvisne so bile namreč od letine – kadar je bilo dovolj zelenjave, je cena občutno padla. Opaziti je tudi, da so se cene za posamezne vrste zelenjave in sadja gibale v precejšnjem razponu, kar pomeni, da je bila cena odvisna ne samo od kvalitete, ampak tudi od ponudbe in povpraševanja. Razumljivo pa je, da je na ceno zelenjave vplivala tudi sezona; najdražja je bila zelenjava pozimi.

Sadje je Ljubljana dobivala iz Vipave, Gorice, pa tudi z Gorenjske in Dolenjske.²⁴ Ljubljana se lahko pohvali, da je imela na voljo zelo dosti različnih vrst sadja. Poleg jabolk in hrušk so prodajali še marelice, jagode, melone, breskve, maline, lešnike, češnje, borovnice, orehe, višnje, ribez, kostanj, slive, brusnice, limone, grozdje, smokve in pomaranče. Pozimi so se dobila jabolka, hruške ter lešniki in orehi. Aprila so se pojavile že prve češnje. Največ sadja pa je bilo na voljo poleti (marelice, breskve, hruške, češnje, jagode, ribez, brusnice, maline, borovnice) in jeseni (jabolka, hruške, lešniki, orehi, breskve, slive, grozdje). Limone so se dobile v vseh letnih časih, tudi pomaranče, katerih pa ni zaslediti jeseni. Zelo pogosto se je dogajalo, da so na tržnici zaplenili zeleno, še nezrelo sadje, ki je prihajalo prezgodaj na trg.²⁵

Maščoba je bila naprodaj v različnih oblikah: kot maslo (1,60–3 krone za kg), goveja mast,

Prodaja je bila uspešna; Stritarjeva ulica okoli leta 1906 (Fototeka Zgodovinskega arhiva Ljubljana).

svinjska mast in kot slanina (sveža ali prekajena). V začetku stoletja se je začela uveljavljati tudi margarina. Medtem ko so ostale oblike maščob prodajali na trgu, pa margarine tam še ni bilo dobiti, na razpolago je bila le v prodajalnah. Kakovost surovega masla, ki je prihajalo na trg, je bila v povprečju zelo dobra. Tudi nad tem živilom je tržno nadzorstvo izvajalo kontrolo, in sicer po refraktometričnem načinu.²⁶

Ljubljanski ribji trg je ponujal bogato izbiro sladkovodnih rib, kot so: menek, ščuka, lipan, sulec, krap, linj, belica, polenovka. Dobili so se tudi raki. Od morskih rib pa so prodajali le sardele in nasoljene slaničke. Tudi ribji trg so nadzorovali in često so zaplenili ribe, ki so bile ali ujete v prepovedanem času ali pa niso imele predpisanih mer.²⁷

Divjačine je bilo največ naprodaj v zimskem času, ko je bila lovska sezona na višku. Prodajali so meso jelena, srne, divje koze, divjega prašiča, zajca, divjega petelina, ruševca, fazana, jerebice, divje race, sloke, kljunača. Glede deželnega

²² *Ibidem.*

²³ *Z zelenjavo so trg zalagale ženske iz Trnovega in Krakovega. ZAL, Reg I/1262.*

²⁴ *ZAL, Reg I/1261.*

²⁵ *ZAL, Reg I/1262.*

²⁶ *ZAL, Reg I/1261.*

²⁷ *Ibidem.*

zakona o prepovedanem lovskem času so trg strogo nadzorovali. Prestopnikom so divjačino zaplenili in prodali v korist mestne ubožne blagajne, proti prestopnikom pa so tudi sicer ustrezno ukrepali.²⁸

Gobe so prodajali prebivalci Gorenjske in Dolenjske. Iz poročila tržnega nadzornika za leto 1902 zvedemo, da so v sezoni skoraj vsak dan zaplenili večje ali manjše količine »*pokvarjenih, gnilih, preveč črvihih ali sicer neužitnih gob*«. Da bi uredili trg z gobami, ki je bil v Ljubljani precej živahen, je tržni nadzornik predlagal, da bi se tudi v Ljubljani s posebnim sklepom določile tiste vrste gob, ki bi jih smeli prodajati na trgu. Nadzornik je tako predlagal 10 vrst gob: jurčke, karželjne, mavrahe, lisičke, krempeljce, mavelce, pečenice, sirovke, gomoljike in šampinjone. S tem se je strinjal tudi župan Hribar in sprejeli so odlok, po katerem so na ljubljanski tržnici smeli prodajati le prej omenjene gobe.²⁹

Pestra je bila tudi ponudba mešanega blaga. Prodajali so žganje (1,20–2,20 krone za liter), čokolado (2,40–10,60 krone), kakav (5,60–10 kron), surovo kavo (2–4,80 krone). Od začimb in dišav so prodajali janež, kumino, ingver, lovorjev list, majaron, nageljnovc žbice, klinčke, timijan, muškadni cvet, mleto papriko, poper in cimet. Od sirov sta bili na voljo dve vrsti: grojer (1,60–1,80 krone za kg) in ementalec (2,40–3,20 krone). Poleg jedilnega olja (1,40–2,60 krone za liter), ki še ni bilo dosti razširjeno, so prodajali še laško, laneno in repičino olje. Tudi petroleja je bilo več vrst: ameriški, gališki, kavkaški in drugi. Njegova cena se je gibala od 32 do 48 vinarjev za liter. Kilogram mila so prodajali po ceni 56–96 vinarjev. Za luksuzno blago je veljal kitajski čaj; njegova cena je zelo nihala: 4,60–28 kron za kilogram. Od prehrabnih artiklov so prodajali še riž, ješprenj, rozine, mandelje in rum (1,20–7 kron za liter). Cena sladkorja je bila 0,72–1,12 krone za kilogram. Jajca so prodajali sveža in popapnena. Sveže jajce je veljalo 5–10 vinarjev (najdražja so bila pozimi). Kilogram medu je bil po 1,30–4 krone, kg krompirja pa po 6–20 vinarjev.

Okoliški kmetje so vozili v Ljubljano tudi mleko. Ljubljana, ki je dnevno povprečno porabila okrog 10.000 litrov mleka, je imela večkrat probleme, ker ga ni bilo na razpolago toliko, kot bi ga potrebovali. Zato se je mestni magistrat več-

krat obračal na posamezne mlekarske zadrug izven Ljubljane v želji, da bi se izboljšala preskrba z mlekom.³⁰ Tudi iz tega razloga je Mestna občina ljubljanska leta 1905 ustanovila lastno mlekarno.³¹ Polnovredno mleko (vsaj 3,2% maščobe) je imelo ceno 18–24 vinarjev za liter, poleg tega pa so prodajali še posneto mleko, ki je bilo občutno cenejše (10–14 vinarjev) in je moralo biti posebej označeno. Kljub temu se je pogosto dogajalo, da so posneto mleko prodajali kot polnovredno, kar se vidi iz številnih ovadb. Iz poročil tržnega nadzornika zvedemo, da so jemali vzorce mleka na trgu in po trgovinah, deloma pa so stranke same prinašale mleko v preiskavo. Mleko so preiskovali z lactodensimetrom in po Jerberjevemu acidobutyrometričnem načinu. Če so za mleko ugotovili, da je oporečno, so ga zaplenili. Povprečno mleko je imelo 3,1 % maščobe, zato so 1903 uvedli normativ, da mora imeti mleko vsaj 3,2 % maščobe, če se prodaja kot polnomastno.³² Od mlečnih izdelkov so v Ljubljani prodajali še smetano (sladko in kislo) ter skuto.

Vina je Ljubljana letno porabila okrog 25.000 hl.³³ Belo vino so prodajali po 0,88–1,20 krone za liter, rdeče pa po 0,96–1,28 krone. Pivo je imelo ceno 32–40 vinarjev.

Na ljubljanskem žitnem trgu so prodajali ajdo, ječmen, oves, koruzo, rž, pšenico in proso. Koruzo so prodajali po ceni 11–18 kron za 1 q, pšenico pa po 14–32 kron.

Glede na to, da so se v tistem času ogrevali le na trda goriva, so za kurjavo imeli na voljo bukova drva, smrekovino, borovino, oglje, koks in premog. Kubični meter bukovih drv je bil vreden 9–10 kron, vagon (10.000 kg) trboveljskega premoga je leta 1907 veljal 165 kron, leta 1909 že 180 kron, enako tudi leta 1910. Iz istega leta je ohranjena pritožba ljubljanskega meščana, ki se mestnemu magistratu pritožuje, da imajo kmetje pri drveh premajhno mero (3/4 klaftre prodajajo za 1 klaftro). Zato predlaga mestne mere (klaftre). Od te mere naj bi kmet ali trgovec plačal 20 vinarjev; nadzornik bi pazil na pošteno

³⁰ *Marca 1902 se je magistrat obrnil na mlekarske zadrug v Logatcu, Črnem vrhu nad Idrijo, Starem trgu pri Ložu in v Postojni, če bi lahko redno pošiljale mleko v Ljubljano in po kateri ceni. Od vseh so dobili negativne odgovore, le Črni vrh nad Idrijo bi bil pripravljen pošiljati dnevno 500 l mleka. ZAL, Reg I/1261.*

³¹ *Marjan Drnovšek, Oris ..., str. 230.*

³² *ZAL, Reg I/1261.*

³³ *ZAL, Reg I/1260.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

mero, korist pa bi imela tudi blagajna.³⁴ Iz te in ostalih pritožb je razvidno, da so kupce precej goljufali in da se niso posluževali enotnih mer. Kmetje večkrat tudi niso hoteli drv zmeriti, ampak so postavili ceno npr. za cel voz drv. Razumljivo pa je, da kupci s tem niso bili zadovoljni. Tako so upravičeno zahtevali, da se prodaja drv nadzoruje.

Poklicni zaščitniki kupcev

Konec 19. stoletja je bil v Ljubljani ustanovljen tržni urad kot samostojen gospodarski oddelek. Njegov vodja in obenem edini uslužbenec je bil tržni inšpektor, katerega naloga je bila kontrola živil in nadzor nad tržnim redom v smislu obstoječega tržnega reda. Za izvajanje predpisanih preiskav živil in za opremo s potrebnimi aparati in pripomočki je dobil tržni nadzornik 1050 kron. Razen tega je dobival urad za nadaljnjo nabavo aparatov, za nakup kemikalij, knjig itd. še letno vsoto 100 kron. Tržni urad je bil prekrbljen z važnimi aparati za kontrolo živil, z mikroskopom, z laktodensimetrom (gostomer za mleko), laktoskopom (priprava za ugotavljanje tolšče) in s podobnimi aparati.³⁵

Kot nadzorna organa sta bila tržnemu nadzorniku stalno dodeljena dva mestna stražnika, ki sta delala red na tržnici. Vendar so se le-ti stalno pritoževali, da jih je premalo in da ne zmorejo vsega dela. Slišati je bilo tudi glasove, da stražniki niso bili ustrezno izobraženi o živilih in o njihovi kontroli.³⁶

Leta 1898 je izšlo Službeno navodilo mestnemu tržnemu nadzorniku,³⁷ v katerem so bile opisane naloge tržnega nadzornika in tržnega urada. Mestni tržni nadzornik je imel za osnovno dolžnost, da je nadzoroval tržni promet, vestno pa je moral izvrševati tudi vse tržno-zdravstvene ukaze, predpise živilske policije in tržnega prometa. Za stike s strankami so bile določene uradne ure vsak dan od 11. do 13. ure. Tržni nadzornik, ki je moral paziti, da sta te predpise izpolnjevala tudi njemu podrejena redarja, je moral do 1. maja vsako leto sestaviti in mestnemu magistratu predložiti poročilo o poslovanju tržnega urada v minulem letu.

Tržni nadzornik je imel dolžnost in pravico, da nadzoruje vse prostore, »*kjer se prodajajo oz. hranijo, delajo, pridobivajo ali predelujejo živila in potrošne reči*«. Preglede so opravljali, dokler so bili trgi in prostori odprti za tržni promet, občasno tudi brez povoda. Nadzornik je smel jemati po lastni izbiri vzorce katerihkoli živil za preizkušnjo, če je izročil lastniku prejemno potrdilo. Za odvzeti vzorec je morala na zahtevo lastnika dati mestna občina odškodnino, ki jo je v višini navadne kupne cene določil mestni magistrat. Ta dolžnost pa mestne občine ni vezala takrat, kadar je na osnovi preizkušnje sodišče obsodilo določeno osebo in izreklo, da je dotično blago zapadlo. Odvzete vzorce je tržni nadzornik pošiljal v preskuševališče oz. je določene preiskave izvajal sam. Če je nadzornik pri kontroli naletel na pokvarjena in zdravju škodljiva živila, je moral odrediti njihovo uničenje.

Tržni nadzornik je pregledoval tudi trgovine in obrtne delavnice. Posebej je moral vsakega četrta leta natančno pregledati pekarnice, kajti snaznost v delavnicah in pekarnah je bila na zelo nizki ravni, pa tudi stanovanjske razmere pomočnikov so bile izredno slabe.³⁸

Žal pa proti raznim prestopnikom ni bilo mogoče še bolj strogo ukrepati, ker v Ljubljani ni bilo avtoriziranega preskuševališča za živila. Mesto je sicer imelo preskuševališče, vendar leto ni imelo statusa javnega zavoda in ni smelo izdajati veljavnih spričeval o živilih. Zato so morali pošiljati vzorce odvzetega blaga v Grádec ali na Dunaj, kar pa je zahtevalo mnogo časa in dosti stroškov, pa tudi živila so se lahko med potjo pokvarila. Zato so si zelo prizadevali, da bi tudi Ljubljana dobila tako ustanovo. V ta namen so že leta 1907 namenili 400 kron za ustanovitev kmetijsko-kemičnega preskuševališča, a denar ni bil nakazan. Leta 1908 so spet skušali avtorizirati preskuševališče in leta 1910 so končno dobili dovoljenje za njegovo ustanovitev.³⁹

Tržni urad je smel samostojno opravljati sledeče preiskave odvzetih vzorcev in o njih izdajati zakonito veljavne razvide in mnenja.⁴⁰

³⁴ ZAL, Reg I/1261.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Službeno navodilo mestnemu tržnemu nadzorniku (izdano 16. 2. 1898), Službena pragmatika za uradnike in služe mestne občine ljubljanske, Ljubljana 1898.

³⁸ ZAL, Reg I/1261.

³⁹ ZAL, Reg I/1262.

⁴⁰ Službeno navodilo mestnemu tržnemu nadzorniku ..., Ljubljana 1898.

Na Pogačarjevem trgu je bilo živo, 1906 (Fototeka Zgodovinskega arhiva Ljubljana).

a) pri pregledovanju mesa in mesnih izdelkov

Na podlagi razvidov je lahko zaplenil in uničil zdravju škodljivo meso. Za preiskavo se je posluževal mikroskopa in kemičnih pripomočkov. Pri kontroli mesa so upoštevali tudi sklep, da je od začetka leta 1905 morala vsaka mesnica imeti na vidnem mestu izobešene tablice s cenami za razne vrste mesa.⁴¹ Nekaj časa so meso prodajali samo v mesnicah, od leta 1906 pa so bile dovoljene stojnice za prodajalce mesa, če so jih kontrolirali živinozdravniki.

b) pri kontroli prometa z mlekom

Mestni magistrat je razglasil, da je treba zapleniti vsako mleko, ki bi imelo manj kot 3,2 % maščobe, prav tako onesnaženo mleko oz. mleko, ki se dovaža v nečistih in neprimernih posodah. Večkrat pa je tržno nadzorstvo ravnalo preveč brezobzirno in so vse mleko zlili po tleh. Kmetje so bili zato nezadovoljni, ker se niso mogli pritožiti, saj se na tla zlito mleko ni dalo več preiskati. Pri kontroli mleka pa je imelo tržno nadzorstvo težave tudi glede mer. Magistrat je tako marca 1902 poročal deželni vladi, da so prodajalke mleka iz okolice, ki so prihajale vsak dan ali na tržne dni v mesto, prinašale mleko v različnih posodah: delo-

ma v kovinastih posodah, deloma v litrskih steklenicah, največ pa v steklenicah rogaške slatine (ki so držale nekaj več kot stari bokal). Za mero teh steklenic ni bilo mogoče šteti, ker so bile različnih velikosti. Pač pa se je za tako steklenico udomačila cena 20 vinarjev. Kupci so sami kontrolirali mero s tem, da so pretočili mleko v lastne posode. Po razpisu deželne vlade je mestni magistrat opominjal kmečke prodajalke, da si naj priskrbijo mere, kar jih je en del tudi storil, nekaj pa jih je na svoje posode dalo domačim kleparjem nezakonito vtisniti litrsko mero. Magistrat je prosil deželno vlado, naj naroči okrajnim glavarstvom oz. županstvom v okolici, da si mora vsaka mlekarica, ki prodaja mleko na trgu ali po hišah, priskrbeti kovinske mere. Očitno se tega sklepa prodajalke mleka niso držale, saj je iz poročila magistrata junija 1903 razvidno, da so nekatere še vedno prodajale mleko v steklenicah rogaške. Zato so sklenili, da se bodo le-te odslej zaplenile, proti prodajalcem in tudi kupcem pa se bo kazensko ukrepalo.⁴²

Za ugotavljanje kakovosti mleka pa je tržni nadzornik uporabljal lactodensimeter in Ferserjev lactoskop (ta določa količino maščobe, ugotavlja primesi moke, sode in salicilne kisline).

⁴¹ ZAL, Reg I/1261.

⁴² Ibidem.

c) pri surovem maslu, maslu in margarinah so z mikroskopskimi pregledi ugotavljali snaznost in žarkost.

č) pri žitu so kontrolirali njegovo identiteto in kvaliteto, množino smeti itd.

d) pri dišavah v nezdobljenem stanju so ugotavljali njihovo identiteto in kvaliteto; pri kontroli zdobljenih dišav so se posluževali mikroskopa.

e) pri zelenjavi, krompirju, sadju in gobah so ravno tako kontrolirali njihovo identiteto in kvaliteto.

f) pri kavi v zrnih, kakavu in čokoladi so po zunanosti presojali njihovo kvaliteto.

g) pri sladkorju so ugotavljali topljivost v vodi in morebitne primesi moke.

h) pri kisu so kontrolirali morebitno okuženost z bakterijami in ugotavljali, če vsebuje primesi žveplove kisline, ostrih snovi in lesnega kisa.

i) pri vinu in pivu so gledali na to, če ima kaj umetne barve, primesi salicilne kisline in saharina.

Poleg testov, ki jih je smel nadzornik opravljati samostojno, je lahko izvajal tudi predpreizkušnje, in sicer:

- pri moki s pomočjo mikroskopa, Voglove tekočine in kloroformove preizkušnje;
- pri konzervah zelenega sadja in zelenih prikuhah, pri sirupih, sadnih sokovih, medu je ugotavljal primesi bakra, salicilne kisline, saharina in umetnih barv;
- pri jedilni, pitni in kuhalni posodi je ugotavljal prisotnost svinca.

Tržni nadzornik je poleg vsega naštetega še dvakrat mesečno pregledoval vse tehtnice in mere, ki so se nahajale v Ljubljani v javnem prometu. Morebitne prestopke in nepravilnosti je ovadil in predal mestnemu magistratu v nadaljnji postopek.⁴³

Naloga tržnega nadzornika je bila tudi sestavljanje statistike tržnih cen. Tržno nadzorstvo je imelo posebne tiskane obrazce s seznamami živil. Nadzornik pa je mesečno izpolnjeval te pole,

tako da je ob vsakem živilu, če je bilo tisti mesec v prodaji, vpisal ceno.

Tržnemu nadzorniku je poleg običajne plače pripadalo letno še 50 goldinarjev (100 kron), s katerimi je nabavljal tiskovine, kemikalije, strokovne knjige itd. Vendar pa je moral ob koncu leta o porabi tega denarja položiti natančen obračun.⁴⁴

Cene rastejo

Zlasti proti koncu prvega desetletja 20. stoletja so postajale vedno glasnejše pritožbe potrošnikov o naraščajoči druginji, ki je prizadela predvsem delavske družine. Le-tem namreč, potem ko so poravnale stroške visokih stanarin, ni ostalo kaj dosti sredstev za življenje.

Najprej stanovanje

Za lažjo predstavitev si pogledjmo višino delavskih mezd⁴⁵ leta 1908: zidarske so se začele pri treh kronah, ključavničarske, mizarske in sodarske pa pri 3,50 kronah. Zgornja meja mizarskih in sodarskih je bila 4,20 krone, zidarskih 4,40 krone, medtem ko so se ključavničarske lahko povzpele do 5 kron. Če ob teh zneskih upoštevamo še visoke stanarine, ki so bile tudi odraz pomanjkanja stanovanj, ugotovimo, da je delavcem ostalo komaj dovolj sredstev za življenje njihovih družin. Kljub živahni stanovanjski popotresni izgradnji je namreč v Ljubljani pred prvo svetovno vojno primanjkovalo zlasti cenejših in manjših stanovanj. In ravno pri majhnih stanovanjih so bili višji stroški, po drugi strani pa je bil pri nižjih dohodkih delež najemnine v okviru celotnih izdatkov višji. Za takšno manjše stanovanje je moral najemnik odšteti do 120 kron letne najemnine; vendar je bilo takih stanovanj le okrog 16 %.⁴⁶

In kakšne so bile cene ostalih stanovanj? Leta 1908 je znašala povprečna najemnina dobro opremljene sobe 30 kron mesečno. Istega leta je bila povprečna letna najemnina za 3-sobno stanovanje 600 kron in za 4-sobno 800 kron. Te cene so veljale za novejša hiša; v starih je bila najemnina nižja. Že leto kasneje so bile najemnine višje: za 3-sobno je bilo letno potrebno odšteti povprečno 660 kron in za 4-sobno 880 kron. Poleg najemnine so morali stanovalci plačati še ostale stroške.⁴⁷

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ ZAL, Reg I/1260.

⁴⁶ Andrej Studen, *Stanovani ..., str. 27, 30-31.*

⁴⁷ ZAL, Reg I/1259.

⁴³ *Ibidem.*

Neprimerljivo boljši od delavskega pa je bil položaj uradništva. Razpon njihovih plač je bil izredno velik, saj so se delili v 8 plačilnih razredov,⁴⁸ poleg plače pa so bili deležni še dodatkov in drugih ugodnosti, med katere so sodile tudi nižje stanarine. Leta 1909 je bila letna stanarina za uradniško stanovanje z vsemi potrebnimi izdatki:⁴⁹ 320–360 kron za dvosobno, 450–500 kron za trosobno, 600–700 kron za štirisobno, 750–900 kron za petsobno in 1000–1200 kron za šestsobno.

V letih pred prvo svetovno vojno je draginja postajala vedno hujša. Resnici na ljubo pa je treba povedati, da draginje niso občutili samo v Ljubljani, ampak se je kot odraz takratnih (življenjskih) razmer bolj ali manj odražala v celotni Avstriji. Najbolj so občutili draginjo živil in kuriva. Kot enega od vzrokov draginje so šteli prekupčevanje, ki ga je bilo največ na mitnicah. Zato je tržno nadzorstvo skušalo prekupčevanje omejiti in prestopnike kaznovati.⁵⁰

V tem času so se precej povečale tudi cene osnovnih živil – moke, mesa in mleka. Zaradi visokih uvoznih carin (uvoz iz Ogrske)⁵¹ so močno zrasle cene žita in moke; rast cen osnovnih živil in poskuse, da bi se ta rast preprečila, lahko v nadaljevanju vidimo na primeru mesa in mleka.

Za uvoz cenejšega mesa

Od začetka stoletja je bila opazna konstantna rast cen. Slišale so se pritožbe, da ljudje tega ne zmorejo več. Kljub naporom magistrata se je cena mesa le malo znižala. Tudi vlada, trgovinske zbornice in parlament so brez uspeha skušali vplivati na znižanje cen. Za draginjo mesa so navajali več vzrokov, npr. pomanjkanje klavne živine, naraščajočo porabo. Industrijski krogi so menili, da je vzrok visoka cena živine in mesa ter zvišanje cen poljedelskih pridelkov; zastopniki poljedelstva pa so bili prepričani, da je vzrok draginje kartelstvo, prekupčevanje

in zvišanje delavskih mezd. Spet drugi so kot vzroke navajali visoke carine na žito in živino ter veterinarsko-policijske zapore.

Živino za zakol je Ljubljana dobivala s področja Kranjske, uvoz je bil le minimalen. Ljubljanski občinski svet je, podobno kot so to storila avstrijska mesta, poslal peticijo ministrstvu za notranje zadeve, v kateri je predlagal, da bi se odprle ruske in romunske meje za uvoz klavne živine. Podražitve mesa so postajale namreč vedno bolj občutne. V času 1900–1905 se je cena govejemu mesu zvišala v povprečju za 25 krajcarjev pri kilogramu, telečjemu za 26 krajcarjev, svinjini pa za 16 krajcarjev. To zviševanje cen pa je bilo značilno za vso Avstrijo in Nemčijo. Na ljubljanski trg je neugodno vplivalo tudi dejstvo, da se je na ljubljanskih sejmi pokupilo veliko število govedi za razne zavode, pivovarne, živino so izvažali v primorska mesta, na Koroško, v Italijo, na Češko in Moravsko. Prekupčevalci pa so zalagali tudi obmorska kopališča, zlasti Opatijo ter razna letovišča na Tirolskem z mesom z ljubljanskega trga. Drugi vzrok za visoke cene je bilo nepravo razmerje med prodajalci in kupci, ker je bilo kupcev vedno več kot blaga. Zato bi bilo treba poskrbeti za dovoz živine na živinske sejme, vendar pa je v tuzemstvu ni bilo dovolj. Edino rešitev so videli v ponovnem odprtju meje proti Rusiji in Romuniji, zato so v tej peticiji predlagali ustanovitev klavnic na meji, v katerih bi se pod strogo kontrolo klala živina, ki bi jo uvozili. Vendar pa ta peticija ni prinesla željenega uspeha.⁵²

Leta 1907 so se znižale cene živini, zato je zadruha mesarjev v Ljubljani znižala tudi cene govejemu mesu. Takrat je župan opozoril tudi mesarje, ki so prodajali na stojnicah na Vodnikovem trgu, da naj znižajo ceno mesu, ker imajo na voljo brezplačen prostor. Ker so se mesarji vztrajno upirali vsakemu znižanju cen svinjskemu in telečjemu mesu, je ljubljanski občinski svet že poleti 1904 ustanovil draginjski odsek, ki naj bi vsaj malo ublažil draginjo. Sprevideli so, da se bodo morali poslužiti dopustnih sredstev: določitev maksimalnih tarif in odpoved brezplačnih stojnic, občina pa bi lahko prepovedala tudi prodajo mesa na prostem. Po seji draginjskega odseka julija 1908 so poslali prošnjo deželni vladi, naj vpelje maksimalno tarifo za vse vrste mesa in mesnih izdelkov. Sklenili so tudi, da je treba klavcem in malim mesarjem odpovedati stojnice v šolskem drevoredu ali pa zahtevati za-

⁴⁸ Uradniki v osmem plačilnem razredu so leta 1909 prejeli 1.600–2.200 kron letne plače (+ 504 kron aktivitetnih doklad), v petem 3.600–4.800 kron (+ 966 kron doklad), v najvišjem, prvem, pa 10.000–14.000 kron (+ 1.540 kron dodatkov). Prim.: Eva Holz, *Nacionalna problematika uradništva na Kranjskem in Goriškem v drugi polovici 19. stoletja*, Magistrska naloga, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1983, str. 155.

⁴⁹ ZAL, Reg I/1260.

⁵⁰ ZAL, Reg I/1262.

⁵¹ ZAL, Reg I/1263.

⁵² ZAL, Reg I/1261.

nje pristojbine v znesku 20–30 kron na mesec. Občinski svet je zato predlagal in izvedel maksimalne cene za goveje meso.⁵³ Dva meseca pozneje je sklenil, da se razveljavi razglas, s katerim je določil maksimalno tarifo za prodajo telečjega mesa. Z ozirom na višje cene telet so ta odlok razveljavili in spet uvedli *»prosto konkurenco za tako dolgo, dokler se magistrat ne prepriča, da klavci svojega položaja ne zlorablajo na škodo konsumentov«*.⁵⁴

Ker je mesa še vedno primanjkovalo, si je ljubljanski magistrat prizadeval, da bi vlada dovolila uvoz argentinskega mesa ne samo Dunaju, ampak tudi ostalim mestom, torej tudi Ljubljani. Decembra 1910 je Ljubljana lahko uvozila 5 ton argentinskega mesa. Druga pošiljka je prišla v začetku leta 1911, tretja pa aprila istega leta. Skupaj je Ljubljana naročila 40 ton argentinskega mesa, ki so ga ljudje radi kupovali.⁵⁵

Premalo in preveč mleka

Težnje kmetov, da bi se mleku cena zvišala in pa želje Ljubljančanov, da bi ostalo pri stari ceni, so konec 1905 pripeljale do »mlečne afere«.

Proti koncu septembra 1905 se je med ljubljanskimi okoličani začela živahna agitacija za podražitev mleka. Izšel je tiskan poziv, podpisan od »združenih kmetovalcev ljubljanske okolice«, v katerem so pozivali, da naj z oktobrom 1905 vsi proizvajalci podražijo liter mleka s 16 na 20 vinarjev. Okoličani so se radi odzvali temu pozivu in naznanili odjemalcem, da se s 1. oktobrom mleko podraži. Med mestnim prebivalstvom je nastalo vznemirjenje. Magistrat je preko Slovenca, Slovenskega naroda in Laibacher Zeitunga pozval vse stranke, katerim se je mleko s 1. oktobrom podražilo, da naj naznanijo imena svojih dobaviteljev tržnemu nadzorstvu. Združeni kmetovalci ljubljanske okolice so pozvali občinski svet, *»ki je naščuval prebivalstvo, da naj bo kotira prodajalce mleka zaradi povišanja cene, da naj le-ta prebivalstvo pomiri do 4. oktobra, sicer bodo ustavili dovažanje mleka.«* Ogorčenje mestnega prebivalstva je še bolj naraslo, ko so okoličani na odpor meščanov proti podražitvi odgovorili s štrajkom. 4. in 5. oktobra je bila zato Ljubljana skoraj brez mleka, ker večina proizvajalcev ni hotela pripeljati mleka po stari ceni. Zbrano meščanstvo je na javnem shodu

protestiralo zoper podražitev mleka in pozvalo mestni magistrat, da naj uvede na raznih krajih mesta mlekarne, da bi se s tem preprečil pritisk na mestno prebivalstvo in da naj ostro nastopi *»proti hujšakem, ki okoličane podpihujejo zoper mestno prebivalstvo.«* Mestnemu magistratu se je naročilo, *»naj najhitreje dobi dovolj mleka po primerni ceni in ga v lastni režiji prodaja«*. Magistrat je sklenil dogovor z mlekarskima zadrugama v Mošnjah pri Radovljici in v Brezovici. Obe sta se zavezali, da bosta dostavljali mleko vsaj s 3,2 % maščobe za ceno 15 vinarjev. Že 7. oktobra je magistrat začel v lastni režiji prodajati mleko, najprej na trgu, nato na magistratu. Okoliški kmetovalci so se ustrašili konkurence in so spet začeli ponujati mleko po stari ceni. Zaradi te konkurence in strožjega nadzorstva se je tudi kakovost mleka izboljšala. Ker so se odjemalci vrnili k starim mlekarjem in ker je bil magistrat vezan jemati od navedenih mlekarn vse mleko, je prišel zaradi prevelike količine mleka v neprijeten položaj. Bili so dnevi, ko je ostalo celo 1000 litrov mleka, ki so ga morali za vsako ceno prodati ali pa brezplačno razdeliti, saj so potrebovali transportne posode. Deloma je začela mlekarna izdelovati smetano in sir, deloma pa so ga, po nizki ceni, prodajali ali razdelili med reveže; ker pa je poleti primanjkovalo hladilnih naprav, se je mnogo mleka pokvarilo in sesirilo.⁵⁶

S shodi proti draginji

Draginja je seveda najbolj prizadela delavsko prebivalstvo. Zato so delavci organizirali shode, na katerih so zahtevali znižanje cen osnovnim življenjskim artiklom.

Prvi so se odzvali kovinarji. 12. julija 1908 so se zbrali na shodu v Ljubljani in zbrani delavci so poslali na občinski svet sledečo resolucijo: *»Ozi- raje se na dejstvo, da se živila neprestano dražijo, pozivajo zbrani delavci občinski svet, naj preštudira cene mesa, kruha, piva, vina in pa onih poljskih in vrtnih pridelkov, ki se privažajo na ljubljanski trg, ter naj dogovorno s pristojnimi oblastmi določi od časa do časa resničnemu stanju primerne maksimalne cene, ki bi bile za vse prodajalce obvezne. Ako bi tega iz raznih vzrokov občinskemu svetu ne bilo mogoče storiti, naj seže k lastni produkciji in ustanovi najlastno mesnico ali pekarno, ali mlin ali mestno pivovarno, kakor že imajo druga večja mesta«*.⁵⁷

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ ZAL, Reg I/1262.

⁵⁵ ZAL, Reg I/1261.

⁵⁶ ZAL, Reg I/1261, 1262.

⁵⁷ ZAL, Reg I/1260.

Dan pozneje je bil shod tobačnih delavcev, na katerem so zahtevali znižanje cen mesu in določitev maksimalnih tarif za meso, kruh in poljske pridelke. Če občini to ne bi uspelo, predlagajo, naj sama ustanovi svojo mesnico, mestno pivovarno in druga podjetja, kakor jih imajo tudi druga mesta v svoji režiji.⁵⁸

Podobno resolucijo so štiri dni pozneje poslali tudi železničarji, ki so zahtevali lastno mestno mesnico, pekarno, mlin in pivovarno.

Župan Hribar je vse te pobude zavrnil kot nerealne, ker tovrstna podjetja zahtevajo veliko kapitala in v vseh mestih, v katerih so jih ustanovili, poslujejo z velikimi izgubami. Tudi draginski odsek jih je zavrnil kot neizvedljive.

Vsi ti protesti delavcev torej niso prinesli željenega uspeha. To je bil namreč čas, ko draginja ni pestila samo Ljubljane, ampak je zajela celo Avstrijo, pa tudi Nemčijo. Tudi naši kraji so bili del procesa, ki je zajel vso zahodno Evropo, procesa, v katerem je začela padati realna življenjska raven predvsem nižjih slojev.

Zusammenfassung

MÜTTERLEIN, UM WIEVIEL VERKAUFEN SIE DENN DIE KARTOFFELN?

Der Puls der Laibacher Marktplatz zur Zeit des Bürgermeisters Hribar

Ljubljana hatte lange keinen einheitlichen Platz, der als Markt vorgesehen war. Die Markthändler und Bauern, die ihre Waren auf den Markt brachten, verkauften sie auf verschiedenen Standorten. In der Zeit des Bürgermeisters Ivan Hribar (1896–1910) behandelte der Laibacher Stadtrat des öfteren die Frage einer Verlegung des Marktes und des Baus einer neuen Markthalle. Mit einem neuen Markt wollte die Stadtgemeinde Ljubljana die hygienischen und gesundheitlichen Mängel beim Verkauf eindämmen, die Zwischenhändler kontrollieren und die Einflußmöglichkeiten auf die Preisgestaltung vergrößern. Als im Gebiet zwischen Mestni trg und Diözese eine Straßenbahnlinie gebaut wurde, mußte der Markt umsiedeln (in die Gegend von Pogačarjev trg, Šolski drevored und den heutigen Krekov trg). Schließlich entschied man sich für den Platz, an dem zuvor das Lyzeum gestanden war.

Des öfteren wurden Beschwerden laut, daß die Marktfrauen auf die Verkäuferinnen vom Land Einfluß hinsichtlich der Preisgestaltung ausübten. Daher wurde angestrebt, daß die Marktfrauen und die Bäuerinnen getrennt voneinander verkaufen, damit es zu keinen Beeinflussungen der Preise kommt. Die Marktaufseher kontrollierten, ob sich die Verkäuferinnen wirklich daran hielten. Es sind zahlreiche Anzeigen gegen Marktfrauen erhalten, weil sie nicht auf den ihnen zugedachten Plätzen verkauften.

Eine Marktordnung regulierte den Verkauf auf den Märkten und dem Lebensmittelmarkt. Die alte Marktordnung aus dem Jahr 1891 war veraltet, daher arbeitete der Stadtmagistrat eine neue aus, die 1908 in Kraft trat. Sie legte fest, was auf dem täglichen Markt verkauft werden durfte: Fleisch, Huhn, Leguminosen, Fette, Eier, Obst und andere Lebensmittel und Güter des täglichen Bedarfs. Auf allen öffentlichen Plätzen war der Verkauf von Brot und Konditorwaren verboten, während im Marktbereich der Verkauf von Speisen und der Getränkeausschank verboten waren. Die Standplätze am Markt wurden den Verkäufern von der Marktaufsicht zugewiesen.

Der Marktverkehr begann frühmorgens und dauerte bis drei Uhr nachmittags. Weil die Bäuerinnen bereits einen Tag vor Beginn der Wochenmärkte kamen, entwickelte sich dienstags und freitags vor dem Rathaus eine Art Vor-Markt, wo die Marktfrauen von den Bäuerinnen viele Lebensmittel aufkauften und diese dann am Markttag merklich teurer verkauften. Deshalb verbot der Gemeinderat im gesamten Stadtgebiet den Zwischenhandel an den Tagen vor dem Wochenmarkt, also an Dienstagen und Freitagen. Die Verkäufer waren verpflichtet, auf Wunsch des Kunden jede verlangte Menge der Waren abzumessen bzw. abzuwiegen. Dabei durften sie nur gesetzliche und amtlich geprüfte Meßbecher, Gewichte und Waagen verwenden. Waren, für die festgestellt wurde, daß sie gesundheitsschädigend oder verdächtigen Ursprungs sind, wurden von den Marktorganen beschlagnahmt.

Für die damalige Zeit verfügte Ljubljana über eine bunte Auswahl an Lebensmitteln. Die Versorgung mit heimischen Produkten (Fleisch, Obst, Gemüse) war sehr gut. Man konnte am Markt auch viele Waren bekommen, die sich damals gerade erst durchzusetzen begannen, sowie viele importierte Produkte wie Schoko-

⁵⁸ ZAL, Reg I/1261.

lade, Kaffee, einige Gewürze und Duftstoffe, chinesischen Tee usw..

Die Lebensmittelkontrolle und die Überwachung der bestehenden Marktordnung oblagen einem Marktinspektor, dem zwei städtische Wachmänner bzw. Polizisten beistanden. Der städtische Marktaufseher mußte alle Anordnungen gesundheitlicher Art sowie Vorschriften der Lebensmittelpolizei und des Marktverkehrs vollziehen. Zu diesen Zwecken verfügte das Marktamt über einige Apparate zur Lebensmittelkontrolle. Die Überprüfung der Räumlichkeiten und der Lebensmittel wurde während der Öffnungszeiten der Märkte durchgeführt, zeitweise auch ohne konkreten Anlaß. Der Aufseher durfte nach eigener Wahl Proben jedes beliebigen Lebensmittels zur Kontrolle entnehmen, wenn er dem Eigentümer dafür eine Empfangsbestätigung aushändigte. Für die entnommene Probe mußte die Stadtgemeinde auf Forderung des Eigentümers eine Entschädigung auszahlen, die vom Stadtmagistrat in Höhe des gewöhnlichen Kaufpreises festgelegt wurde. Diese Verpflichtung der Stadtgemeinde entfiel, wenn nach einer Prüfung das Gericht eine bestimmte Person verurteilte und festlegte, daß die betreffende Ware der Stadt anheimfiel. Die Proben wurden vom Marktaufseher in Prüfanstalten geschickt

- bis zum Jahr 1910 nach Graz oder Wien - bzw. führte er gewisse Überprüfungen auch selber durch. Wenn der Aufseher bei seinen Kontrollen auf verdorbene und gesundheitsschädigende Lebensmittel stieß, mußte er ihre Vernichtung anordnen. Eine weitere Aufgabe des Marktaufsehers war die Erstellung von Statistiken der Marktpreise.

Insbesondere gegen Ende des ersten Jahrzehnts des 20. Jahrhunderts wurden die Beschwerden der Verbraucher über die wachsende Teuerung, die vor allem Arbeiterfamilien betraf, immer lauter. Arbeiterfamilien blieb, nachdem sie die hohen Wohnungsmieten beglichen hatten, nicht mehr genug zum Leben. Am stärksten spürten sie die Verteuerung von Lebensmitteln und Heizmaterial. Deshalb organisierten Arbeiter (zum Beispiel Metallarbeiter, Tabakarbeiter und Eisenbahner) Versammlungen, auf denen sie eine Senkung der Preise von Artikeln des täglichen Bedarfs verlangten. Besser war die Situation der Beamten, denn zu deren Vergünstigungen gehörte auch eine niedrigere Wohnungsmiete. Man muß jedoch hinzufügen, daß die Teuerung nicht nur in Ljubljana spürbar war, sondern sich als Widerspiegelung der damaligen (Lebens)Verhältnisse in ganz Österreich bemerkbar machte.